

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Магальяс Олеся Анатоліївна

Керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Гончарук Наталія Миколаївна,
доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГОТОВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	8
1.1. Теоретичний аналіз проблеми створення та функціонування студентських сімей.....	8
1.2. Психологічна готовність здобувачів вищої освіти до створення сім'ї в контексті теоретико-методологічного аналізу сучасних вітчизняних психологів	18
1.3. Психологічна готовність здобувачів вищої освіти до створення сім'ї	26
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї.....	37
2.1. Методична організація емпіричного дослідження	37
2.2. Емпірико-діагностичний аналіз дослідження психологічної готовності студентів вищого навчального закладу до створення сім'ї	38
Висновки до другого розділу.....	55
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Екстремальна загальнокризова ситуація в країні не могла не відбитися на соціальному інституті сім'ї. Катастрофічне зниження народжуваності, деформація шлюбно-сімейних процесів, економічні проблеми, безробіття знижують адаптаційні можливості сім'ї й призводять до порушення її функціонування. Це дає підставу говорити про кризу сім'ї, її руйнування. Особливих труднощів зазнає молода сім'я, яка сьогодні потребує найбільше уваги та підтримки як із боку держави, так і з боку вчених.

Сім'я завжди була осередком позитивного розвитку людства, адже як інститут соціалізації забезпечувала появу потомства, успішне функціонування кожного з членів подружньої пари та загальну життєдіяльність суспільства. Складні реалії нашого сьогодення засвідчують існування численних викликів і загроз для існування сімейного благополуччя. Умови війни, соціально-економічна нестабільність часто призводять до дезорганізації та появи істотного збільшення кількості розлучень, сімейного насилля, різнотипових деструктивних міжособистісних конфліктів між членами сім'ї, розладнання перцептивних стосунків, зниженням репродуктивності та рівня психологічної сумісності тощо. Безперечно, сучасні сім'ї потребують як соціального захисту, так і психологічної допомоги, особливо ж якщо вони кризові, проблемні та із групи ризику.

Зазвичай основною причиною переважної більшості сімейних проблем є відмінності індивідуально-психологічних параметрів і характерологічних ознак подружжя, а також недостатня підготовленість сучасної молоді створювати міцні, успішні й стабільні сім'ї. Отож, одним із найважливіших стратегічних напрямків збереження та зміцнення стабільного й гармонійного шлюбу є насамперед культивування різнопланової і цілісної психологічної готовності молодих людей до створення і розбудови власного сімейного психологічного простору. Ефективність такої роботи повинна розпочинатися ще в межах батьківської нуклеарної сім'ї, а також знаходить свою підтримку

у стінах школи та упродовж навчання в університеті. Студенти досить часто вже створюють свої сім'ї, однак інколи мають недостатньо знань про специфіку психології шлюбу та сім'ї як об'єднання для народження потомства та забезпечення генеративного поступу нашої спільноти. Недостатня підготовленість до цього складного кроку і вибору згодом можуть слугувати причиною виникнення конфліктів, деструктивних сімейних взаємин, агресивності і навіть розлучень.

У ракурсі психологічного аналізу і надання допомоги повинні бути насамперед проблеми дошлюбного періоду, особливо ті, що пов'язані з вибором молодою людиною свого потенційного шлюбного партнера. Окремим аспектом є підтримка соціально-психологічного балансу в студентських сім'ях, адже внутрішньосімейні розлади й міжособистісні партнерські дисфункції можуть негативно вплинути як на психічне здоров'я одружених студентів, так і на результати їхнього академічного навчання та життєдіяльності загалом.

Тому серед різноманіття психолого-педагогічних проблем важливого значення і окремого науково-дослідницького статусу набуває вивчення питань, які належать до сфери інформаційної підготовки студентів до процесу створення сім'ї.

Якраз таке коло окресленої проблематики зумовили актуальність нашого бакалаврського дослідження, ключовим вектором якого є розвиток психологічної готовності студентів університету до створення власної сім'ї.

Психологія шлюбу та сім'ї, сімейного спілкування, сімейних конфліктів і розлучень, як і підготовка молоді до побудови сім'ї мають досить розлогий теоретичний вимір дослідження (А. Денисенко, Л. Долинська, Т. Демидова, В. Захарченко, О. Кізь, Е. Козловська, М. Мушкевич, Р. Федоренко та ін.). Однак різнобічне вивчення шляхів розвитку та оптимізації психологічної готовності студентів до створення власної сім'ї потребують подальшого вивчення, зокрема з урахуванням сучасного стану справ.

Об'єктом дослідження є процес формування готовності особистості до

створення сім'ї.

Предметом дослідження є психологічна готовність здобувачів вищої освіти університету до створення власної сім'ї.

Мета дослідження полягає у дослідженні психологічних особливостей готовності здобувачів вищої освіти до створення свого сімейного та соціального психологічного простору.

Згідно з метою дослідження визначено такі його **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу наукових досліджень психологічної готовності особистості до сімейно-шлюбного життя уточнити сутність і зміст основних понять.

2. З'ясувати чинники, що впливають на розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї.

3. Емпірично дослідити психологічну готовність здобувачів вищої освіти до створення сім'ї.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є : системно-структурний підхід до феномену людської особистості (С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін.); дослідження у сфері психології сім'ї та шлюбу (О. Бондарчук, Т. Буленко, М. Мушкевич, Н. Славіна, О. Фальова, Р. Федоренко та ін.), шляхи підготовки молоді до створення сім'ї (О.Б. Кізь, О. Кудіна, О. Фальова та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: *теоретичні* – аналіз, зіставлення, порівняння, узагальнення, систематизація (збір інформації з питань розвитку готовності студентів до створення сім'ї); *емпіричні* – спостереження та бесіда (задля виявлення динаміки розвитку готовності студентів до створення сім'ї), опитування (для виявлення характеру емоційних взаємин студентського подружжя, діагностики рівня задоволеності шлюбом), анкетування (для виявлення причин, що детермінують рівень розвитку готовності студентів до створення сім'ї); *методи математичної обробки результатів експериментальних досліджень*: первинний описовий аналіз

середнього значення, кореляційний аналіз Пірсона, U-Критерій Манна-Уїтні, Н-Краскала-Уоліса.

База дослідження. Дослідження психологічної готовності студентів до створення сім'ї проводилось у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича серед студентів факультету психології та факультету іноземної філології. Загальна вибірка досліджуваних склала 90 осіб від другого по п'ятий курси, зокрема 30 студентів, які складають сім'ю, решта – 60 досліджуваних незаміжніх дівчат та хлопців порівну (по 30 осіб).

Наукова новизна отриманих результатів. Поглиблено наукові уявлення й обґрунтовано зміст програми підготовки студентської молоді до створення сім'ї як психологічного інструментарію для підвищення рівня розвитку готовності студентів до прийняття на себе подружніх зобов'язань; виявлено психологічні особливості роботи психолога зі студентами з неадекватною мотивацією створення шлюбу. Подальшого розвитку набули складові системи організації психологічної роботи зі студентами щодо їхньої підготовки до створення сім'ї, а також шляхи підвищення рівня розвитку психологічної готовності студентів до створення сім'ї.

Практичне значення: дослідження полягає у можливості використання отриманих нами теоретико-емпіричних результатів і розробок з розвитку психологічної готовності студентів до створення сім'ї та їхній практичній реалізації. Матеріали дослідження можуть бути використані у психологічній роботі зі студентами різних навчальних закладів. Крім цього, їх доцільно долучати при викладанні навчальних дисциплін з психології сім'ї та шлюбу у вищих навчальних закладах.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній

конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «*The latest opportunities for learning, broadcasting and social development*» (April 08-10, 2024, Graz, Austria), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Магаляс О.А., Онуфрієва Л.А. Психологічна готовність студентської молоді до створення сім'ї. *The latest opportunities for learning, broadcasting and social development* : Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference, April 08-10, 2024, Graz, Austria. 365p. / P. 293–298.

ISBN – 9-789-40372-375-4

URL: <https://eu-conf.com/en/events/the-latest-opportunities-for-learningbroadcasting-and-social-development/>

Структура та обсяг бакалаврської роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Робота містить 7 таблиць, 12 рисунків.

ВИСНОВКИ

У дослідженні теоретично обґрунтовано поняття «готовність особистості до створення сім'ї», яке відображає активно дійовий стан людини, її установку на створення сім'ї, а також знання основ сімейно-шлюбного життя. Компонентами такої готовності є: мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням створення сім'ї), когнітивний (сукупність знань необхідних студенту, які йому необхідні для створення сім'ї), операційно-комунікативний (сукупність умінь та навичок здійснювати міжособистісну взаємодію з представниками протилежної статі) та особистісний (система особистісних характеристик студента, які впливають на готовність створювати сім'ю).

З'ясовані чинники суб'єктивного та об'єктивного характеру, що впливають на рівень розвитку готовності студентів до створення сім'ї. Серед суб'єктивних чинників такими є: вік студента, мотивація, рівень освіченості, шлюбно-сімейні домагання. Стосовно об'єктивних чинників, то до таких відносяться: вплив суспільної думки, сприятливі можливості для вибору шлюбного партнера, приклад друзів, бажання батьків позбавити сина (дочку) можливості вести розгульний спосіб життя, стан матеріального благополуччя.

У процесі дослідження уточнені основні суб'єкти розвитку психологічної готовності студентів університету до створення сім'ї, до яких слід відносити: адміністрацію, викладачів, кураторів академічних груп, психологів, а, також самих студентів.

Емпіричне дослідження стосувалося дослідження комунікативної та особистісної готовності студентів вищого навчального закладу до створення сім'ї. У процесі дослідження з'ясована орієнтація студентів на створення сім'ї, а також, виявлені основні причини, що здатні впливати на їхню готовність створювати сім'ї. Серед таких причин є: особистісна зрілість, сприятливі можливості для вибору шлюбного партнера, отримання

самотійності, бажання відповідати нормам соціального оточення та стан матеріального благополуччя, кохання та бажання досягти певної мети, приклад друзів (які вже створили свою сім'ю), бажання батьків позбавити сина (дочку) можливості вести розгульний спосіб життя, стан матеріального благополуччя (здатність матеріально забезпечити сім'ю, наявність житла).

Первинний аналіз проведених опитувань, щодо готовності студентів до шлюбу, показав, що її виразили 20% студентів, не визначилися – 18%, та взагалі не готові – 62%, що є домінуючим результатом. Підтвердженням цієї думки служить наявність потреби студентів у заняттях з психології сім'ї та шлюбу (заняття «потрібні» – 50%; «важко сказати» – 15%; «не потрібні» – 35%). Отримані результати вказують на існування проблеми слабкої підготовки студентської молоді до сімейного життя. Для визначення чинників, що спричинили такі результати, були здійснені дослідження із використанням низки методик, які дали змогу пояснити невпевненість та неготовність студентів до створення сім'ї, а також визначити наскільки була свідомо виражена готовність та наскільки сформовані уявлення про сімейний інститут.

Слід зазначити, що межі нашої роботи не дають можливості вирішити низку питань, які можуть поглибити вивчення проблеми розвитку психологічної готовності студентів університету до створення сім'ї. Серед перспективних напрямків подальших розвідок цієї проблеми є дослідження можливостей адміністрації закладу вищої освіти з підготовки студентської молоді до створення сім'ї, а також вивчення питання функціонування в умовах університету клубів практичної психології та особливостей їхньої роботи щодо надання психологічної допомоги студентським сім'ям.

Перспективи дослідження вбачаємо у проведенні крос-культурних порівняльних досліджень, зокрема за порівняльною віссю «студентські сім'ї України – студентські сім'ї в країнах ЄС».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ: МАУП, 2001. 170 с.
2. Буленко Т.В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2010.
3. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: *навчальний посібник*. Київ: Четверта хвиля, 2004. 256 с.
4. Волошко Д.О. Основні чинники ефективності спілкування молодого подружжя. *Вісник. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. Вип. 26. С. 40–44.
5. Давидюк Н.М. Образ «Я» як регулятор подружніх взаємин. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 Івано-Франківськ, 2006. 19 с.
6. Денисенко А.О. Психологічна готовність старших підлітків та юнацтва до подружніх взаємовідносин. Автореф. дис. канд. психол. н: 19.00.07 Одеса: Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського, 2003. 17 с.
7. Долинська Л.В., Демидова Т.А. Підготовка молоді до сімейного життя. (соц.-псих. тренінг): навчально-методичний посібник. Київ, 2002.
8. Долинська Л., Демидова Т. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. Максименка С.Д. Київ, 2004. Т.3, ч. 4. С.73–76.
9. Захарченко В.Г. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях. *Український соціум*. 2004а. № 3(5). С.48–55.
10. Захарченко В.Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. *Український соціум*. 2004 №1(3). С.14–23.
11. Зозуль Т.В. Психологічні особливості розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці. *Психологія і особистість*. 2016. № 1(9). С. 129–138.
12. Кайріс О.Д. Особливості емпатійної педагогічної дії. *Проблеми загальної і педагогічної психології: Зб. наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2000. Т. 2, вип. 1. С. 69–72.

13. Кізь О.В. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї: Автореф. дис. канд. психол. н: 19.00.07: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2003. 204 с.
14. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : *навчальний посібник*. Київ: Главник, 2006. 128 с.
15. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї: Навч. посіб: У 3 кн. Київ: Главник, 2006а. Кн. 1. 128 с.
16. Кляпець О. Феномен емоційного вигорання в сім'ї. *Соціальна психологія*. 2006. № 4. С. 168–176.
17. Козловська Е.В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків : дис. канд. психол. наук. Київ., 2010.
18. Комарова Н.М. Особливості консультативної роботи з сім'ями, які виховують біологічно нерідних дітей. *Соц. Працівник*. 2006. 15. С. 14–31.
19. Кляпець О.Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу: дис... канд. психол. наук: 19.00.05. Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Київ, 2004. 178 с.
20. Кошонько Г.А. Психологічні особливості становлення сімей майбутніх офіцерів: Автореф. дис... канд. психол. н.: 19.00.09. Хмельницький, 2005. 20 с.
21. Кравченко Т.В. Життєві сценарії сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості. *Педагогіка і психологія* №1-2, 2004. С. 61–67.
22. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: В 2 Т. К.: Форум, 2002. Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. 319 с.
23. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування : навчальний посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с.
24. Максимова Н.Ю. Тренінгові технології як засіб формування духовності особистості студентів. *Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка*

- АПН України*. За ред. С.Д. Максименка. Київ: ГНОЗІС, 2007. Т.10, Ч. 4. С. 334–342.
25. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Луцьк, 2005. 251 с.
26. Онищенко Г.І. Рольова взаємодія в молодій сім'ї. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. Максименка С.Д. Київ, 2003, Т.V, Ч. 7. С.191–197.
27. Онищенко Г.І. Соціально-психологічні аспекти проблеми ієрархії молоді сім'ї. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. Максименка С.Д. Київ, 2003а, Т.V, Ч.7. С. 233–242.
28. Осадько О.Ю. Технології психологічного консультування. Київ: Ред. загальнопед. газета, 2005. 128 с.
29. Пашкова Н. Психологічна допомога особам, що пережили розлучення. *Вісник Київ. ін-ту бізнесу та технологій*. Київ. ін-т бізнесу та технологій. Київ, 2010. Вип. 3 (13). С. 167–168.
30. Поліщук В.М., Ульїна Н.М., Поліщук С.А. Психологія сім'ї : *навчальний посібник*. Суми : Університет. кн., 2009. 282 с.
31. Помиткіна Л.В., Злагодох В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
32. Попович І.Т. Вплив гендерних стереотипів на сімейне життя молодих людей Закарпаття. *Психологічні перспективи* / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. Вип. 16. С. 241–250.
33. Потапчук Є.М. Кризи сімейного консультування та як їх подолати : довідник сімейного психолога. Хмельницький: ХНУ, 2014. 35 с.
34. Потапчук Є.М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : довідник сімейного психолога. Хмельницький : Видавництво «PolyLux design & print», 2020. 36 с.

35. Психологічна допомога сім'ї: *навчальний посібник*. У 3 кн. за заг. ред. З.Г. Кісарчук. Київ: Главник, 2006. Кн. 2. 160 с.
36. Психологічна допомога сім'ї: *навчальний посібник*. У 3 кн. за заг. ред. З.Г. Кісарчук. Київ: Главник, 2006а. Кн. 3. 144 с.
37. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям : кол. моногр. за заг. ред. М. Мушкевич. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 356 с.
38. Психологічна допомога сім'ї. Книга 2. *Навчальний посібник*. За заг. ред. З.Г. Кісарчук; Київ: Главник, 2006. 160 с.
39. Рибалка О.Я. Формування готовності студентів біологічних факультетів до виховання у підлітків культури міжстатевих стосунків: Автореф. дис... канд. пед. н.: 13.00.04. Кіровоград, 2005. 20 с.
40. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: *Навчальний посібник*. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
41. Гарновська О. С. Психологічна готовність молоді до створення сім'ї. *Поради молодим сім'ям*. Ч.IV. Стабілізація стосунків у молодих сім'ях: *Посібник*. Чернівці: Прут, 2003. С. 25–28
42. Титаренко Т.М. Кризове психологічне консультування. Київ: Главник, 2004. 96 с.
43. Федоренко Р.П. Аналіз психологічних особливостей подружньої зради на різних стадіях функціонування сім'ї . *Психологія : реальність і перспективи* : зб.наук.пр. Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : ВДГУ, 2018. Вип. 10. С. 146 – 152.
44. Федоренко Р.П. Психологічний аналіз подружніх взаємин на різних стадіях функціонування сім'ї: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 320 с.
45. Федоренко Р.П. Психологія молодої сім'ї та сімейна криза : монографія. Луцьк: «Вежа», 2007. 195 с.
46. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с. ISBN 978-966-940-368-1

47. Федоренко Р.П., Шкарлатюк К.І. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології. Луцьк : Східноєвроп.нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 200 с.
48. Федоренко Р.П., Мушкевич М.І. , Дучимінська Т.І., Магдисюк Л.І. Психологія молоді сім'ї: *монографія*. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 392 с.
49. Федоренко Р.П., Мушкевич М.І., Коширець В.В. Психологічне консультування: зміст, прийоми, технології. Вид. 2-ге, змін. та доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 368 с.
50. Федоренко Р.П. Практикум з психологічного консультування : навч.-метод. посібник. Луцьк: «Вежа», 2005. 105 с.
51. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї : *навчальний посібник*. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
52. Фомюк Г.А., Кудіна О.А. Невдале подружнє життя: теоретичні та практичні аспекти психологічного діагностування і консультування. Київ: Оріони, 2004. 144 с.
53. Хлопоніна Н.Є. Особливості статевої диференціації в сучасній сім'ї. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. №16 (111). Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. С.228–234.
54. Чепан М.-Л.А. Вивчення сімейних та репродуктивних цінностей методом самооцінювання особистісних прагнень. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. За ред. Максименка С.Д. Київ, 2004, Т. VI, Вип. 8. С. 372–382.